פני שביעית נקבלה — חלון ליובל

עיון בפרשת היובל, פרשת בהר ויקרא כה

וקדשתם את שנת החמישים

אם את השביעית אנו עוד מכירים בחיי ההלכה שלנו, הרי שהיובל רחק מעימנו עד מאד. חידושיו הגדולים של היובל – שחרור העבדים ושיבת כל איש אל משפחתו ואל אחוזתו, פחות מובנים במציאות חיינו שלנו. עם זאת, גם להבנתו של חזון עתיק יש ערך רב, והוא יכול להאיר את מציאות חיינו.

מהם השינויים העיקריים ביובל? נראה שניתן להצביע על שלושה:

א. שחרור העבדים – "וּקְרָאתֶם דְּרוֹר בָּאָרֶץ לְכָל יֹשְׁבֶיהָ".1ויקרא כה, י. שחרור העבדים מתבצע באופן חגיגי:

...אוכלים ושותים ושמחים ועטרותיהם בראשיהם עד שהגיעה יום הכיפורים,הגיע יום הכיפורים תקעו בשופר,חזרו שדות לבעליהם ועבדים נפטרים לבתיהם.2ספרא בהר, פרשה ב.

עטרות אלו, להם זוכים העבדים ביובל, מזכירות לנו את העטרות להם יזכו הצדיקים לעתיד לבוא:

העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות, אלא צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה.3בבלי ברכות יז, א. עטרות אלו הם מעין כתרו של מלך, המעיד על רצונו החופשי – כתיקון למצב העבדות בו היה נתון העבד עד כה. אלו העטרות שניתנו על ראשם של ישראל כאשר הקדימו נעשה לנשמע, וגילו בכך את עומק רצונם הגבוה יותר מכל פגם אליו יכולה להוליך הבחירה האנושית הרגילה: "דרש רבי סימאי: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, באו ששים ריבוא של מלאכי השרת, לכל אחד ואחד מישראל קשרו לו שני כתרים, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע. וכיון שחטאו ישראל, ירדו מאה ועשרים ריבוא מלאכי חבלה, ופירקום" (בבלי שבת פח, א). כפי שממשיכה שם הגמרא, עטרות אלו, המבטאות את עומק החופש של ישראל, ישובו אלינו בגאולה שלמה לאחר שניפדה מכל שעבודינו: "אמר ריש לקיש: עתיד הקדוש ברוך הוא להחזירן לנו, שנאמר 'ופדויי ה' ישבון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם' (ישעיהו לה, י) - שמחה שמעולם על ראשם".

זו מציאות של שלימות, רחוקה ונקייה מכל שיעבוד חומרי או רוחני. גילוי של העצמיות האנושית, שביסודה כלל אינה יכולה להשתעבד:

'כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עֲבָדַי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם' (ויקרא כה, נה).כי לי בני ישראל עבדים - ולא עבדים לעבדים.4בבלי קידושין כב, ב.

שחיקת החיים, החיסרון, העוני ונסיבות חיים נוספות, מביאים אדם להגיע עד עבדות. אך היובל מגלה שעבדות זו אינה אלא מראית עין. מתחת לפני השטח האדם איננו יכול להשתעבד. החירות – או, נכון יותר, העבדות הבלעדית לקדוש ברוך הוא שפדה אותו ממצרים – היא אבן היסוד של קיומנו, השבה ומתגלה ביובל.

ב. השיבה אל האחוזות – "בִּשְׁנַת הַיּוֹבֵל הַזֹּאת תָּשֻׁבוּ אִישׁ אֶל אֲחֻזָּתוֹ".5ויקרא כה, יג. חזרתו של אדם לאחוזתו ולשדה אבותיו, מאפשרת לו "להתחיל מחדש". במשך שנים רבות נדד האדם, מכר, קנה, ולמעשה ניתק במובן מסוים את שורשיו. שנת היובל מחזירה אותו אל האחוזה ואל המשפחה, כפי שמלמד ה"משך חכמה":

...הרי הפיזור בין חיי המשפחה בא ממסבות הזמן אשר מרחק אחים –זה פונה לצפון וזה לדרום לבקש טרפו ומזונו.אמנם אם ישובו איש אל אחוזתו, ישובו בתי האבות לדור במקום הורישום אבותם,ויתלקטו אנשי המשפחה אשר מכרו אחוזותיהם ונתרחקו זה מזה.6משך חכמה, ויקרא, כה י.

במהלך שטף החיים ומרוץ הקיום מתרחקים האחים זה מזה, אך בשנת היובל הם שבים ומתקרבים, מתקבצים יחד לחיים משותפים בנחלת אביהם.

ג. מהפכה במערכת הכלכלית – מלבד כל אלו, יוצר היובל שינוי דרמטי במערכת הכלכלית. למעשה, לא ניתן למכור שדות בארץ ישראל – "וְהָאָרֶץ לֹא תִמָּכֵר לְצָמְתֻת כִּי לִי הָאָרֶץ כִּי גֵרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם עִמָּדִי".7ויקרא כה, כג. כאשר אדם מוכר שדה, הוא מוכר בעצם את פוטנציאל התבואות של שדה זו עד שנת היובל – "כִּי מִסְפַּר תְּבוּאֹת הוּא מֹכֵר לָךְ "8ויקרא כה, טז.. בנוסף, ניתן לגאול שדות ובתים, גם לאחר שנמכרו – על פי הכללים המפורטים בפרשה. כל אלו יוצרים תודעה החורגת משנת היובל, ומאירה את השנים כולן באור של שייכות עמוקה בין האדם לאדמתו, לצד הידיעה שהארץ שייכת לה'. ניתן למכור כל דבר, אך התורה מכוונת את האדם שלא למכור את הנכסים השורשיים שלו:

כי ימוך אחיך ומכר - מלמד שאין אדם רשאי למכור שדהו אלא מחמת דוחק עוני:מאחזתו - ולא כולה, למד דרך ארץ שישייר שדה לעצמו:9רש"י ויקרא כה, כה.

שלושת השינויים הללו מציירים את שנת היובל כשנה של שיבה לשורשים. העבד חוזר לעצמיותו, האדם שב אל אחוזתו ומשפחתו, והארץ שבה לייוצרה. כך הסביר הרמב"ן את שמה של השנה:

ואמר יובל היא, שבה יובל כל איש אל אחוזתו ואל משפחתו ויובילוהו רגליו מרחוק לגור...ואמר: 'ועל יובל ישלח שרשיו' (ירמיה יז, ח), 'פלגים יבלי מים' (ישעיה ל, כה)...ותשובו איש אל אחוזתו להיותה לכולכם יובל כשמה:ועל דרך האמת... "יובל" שישוב אל היובל אשר שם שרשיו, והיא תהיה לכם.10רמב"ן ויקרא כה י.

בשנת היובל שבים אנו אל ה"יובל", מקור המים הגדול ממנו אנו שואבים את עצם חיינו.

לקרוא דרור

ממצוותיו המרכזיות של היובל היא קריאת הדרור: "וְקִדַּשְׁתֶּם אֵת שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה וּקְרָאתֶם דְּרוֹר בָּאָרֶץ לְכָל יֹשְׁבֶיהָ"11ויקרא כה, י.. קריאת הדרור נראית כחורגת אפילו משחרור העבדים, היא רלוונטית ל"כל יושביה" של הארץ. מהו הדרור?

בספר תהילים אנו מוצאים את ציפור הדרור מבקשת קן:

גַּם צִפּוֹר מָצְאָה בַיִת וּדְרוֹר קֵן לָהּ אֲשֶׁר שָׁתָה אֶפְרֹחֶיהָ אֶת מִזְבְּחוֹתֶיךָ ה' צְבָאוֹת מַלְכִּי וֵאלֹהָי.12תהלים פד, ד.

חז"ל מספרים לנו את סיפורה של ציפור זו. הדרור הוא בן בלי בית, "מכור לחופש", ואפילו כאשר מכניסים אותו לבית הוא נותר חופשי:

אמר רבה בר רב הונא: הכא בצפור דרור עסקינן, שאינה מקבלת מרות. דתנא דבי רבי ישמעאל: למה נקרא שמה צפור דרור? שדרה בבית כבשדה.13בבלי ביצה כד, א.

לשון זו מבטאת בעיני חז"ל את החופש שלא להיות כבול ומשועבד למקום אחד. את היכולת להיות חופשי ו"להרגיש בבית" בכל מקום, בבית כבשדה. זוהי חירות אמיתית, כפי שמסבירה הגמרא במקום אחר:

דכולי עלמא דרור לשון חירות, מאי משמע? - דתניא: אין דרור אלא לשון חירות. אמר רבי יהודה מה לשון דרור - כמדייר בי דיירא, ומוביל סחורה בכל מדינה.14בבלי ראש השנה ט, ב.

מסורת מופלאה נוספת הממחישה את חופשיותו של הדרור מובאת באבן עזרא:

'וכדרור לעוף' (משלי כו, ב) – עוף קטן מנגן כשהוא ברשותו, ואם הוא ברשות אדם לא יאכל עד שימות. 15אבן עזרא, ויקרא כה, י.

הדרור היא ציפור שיר, האוהבת לשיר ולנגן. אך ברגע שמישהו שובה אותה, שהיא אינה ברשות עצמה – היא מרעיבה את עצמה למוות! לאחר תובנות אלו, נשוב ונתבונן במצוות התורה "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה": בשנה זו מחזירים לכל יושבי הארץ את הכמיהה לחופש, את היכולת "לנגן את שירם העצמי" כציפור הדרור, היכולה לבטא את עצמה רק כאשר היא ברשות עצמה.

אמנם, החופש של ציפור הדרור עלול להפוך לרועץ. כפי שמלמד הראב"ע, במצב של שיעבוד היא עלולה לא לשרוד. מעבר לכך, חופש המנותק מכל מחויבות ומכל הקשר של חיים, יכול להוביל לאבדון. נראה שבאופן כזה השתמש הנביא ירמיה במילה דרור:

...כֹּה אָמַר ה':אַתֶּם לֹא שְׁמַעְתֶּם אֵלַי לִקְרֹא דְרוֹר אִישׁ לְאָחִיו וְאִישׁ לְרֵעֵהוּהִנְנִי קֹרֵא לָכֶם דְּרוֹר נְאֻם ה' - אֶל הַחֶרֶב אֶל הַדֶּבֶר וְאֶל הָרָעָב.16ירמיהו לד, יז.

בני ישראל חטאו. הם לא שחררו את עבדיהם, למרות שהתחייבו לכך.17בפועל שחררו אותם ולאחר מכן שבו וכבשו אותם לעבדים ולשפחות, כמבואר בפסוקים שם: "הַדָּבָר אֲשֶׁר הָיָה אֶל יִרְמְיָהוּ מֵאֵת ה' אַחֲרֵי כָּרֹת הַמֶּלֶךְ צִדְקִיָּהוּ בְּרִית אֶת כָּל הָעָם אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם לִקְרֹא לָהֶם דְּרוֹר: לְשַׁלַּח אִישׁ אֶת עַבְדּוֹ וְאִישׁ אֶת שִׁפְחָתוֹ הָעִבְרִי וְהָעִבְרִיָּה חָפְשִׁים לְבִלְתִּי עֲבָד בָּם בִּיהוּדִי אָחִיהוּ אִישׁ: וַיִּשְׁמְעוּ כָּל הַשָּׂרִים וְכָל הָעָם אֲשֶׁר בָּאוּ בַּבְּרִית לְשַׁלַּח אִישׁ אֶת עַבְדּוֹ וְאִישׁ אֶת שִׁפְחָתוֹ חָפְשִׁים לְבִלְתִּי עֲבָד בָּם עוֹד וַיִּשְׁמְעוּ וַיְשַׁלֵּחוּ: וַיָּשׁוּבוּ אַחֲרֵי כֵן וַיָּשִׁבוּ אֶת הָעֲבָדִים וְאֶת הַשְּׁפָחוֹת אֲשֶׁר שִׁלְּחוּ חָפְשִׁים וַיִּכְבְּשׁוּם לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת." (ירמיהו לד, ח-יא). העונש על הזלזול בדרור, מכונה גם הוא בשם דרור – אך הפעם זהו דרור שלילי, דרור אל החרב, הדבר והרעב. דרור במובן הזה הינו השחרור השלילי ממחויבות ומברית – המוביל גם את הקב"ה "לשחרר" אותנו מדאגתו והשגחתו.

הדרור של היובל אם כן הינו דרור מיוחד: יש בו שחרור מדהים, הסרת כל כבלי השעבוד האנושיים. אך הוא אינו דרור של הפקרות - הוא דרור המשיב את האדם למציאות השורשית והעמוקה ביותר של חייו: 'ושבתם איש אל אחוזתו ואל משפחתו.

מתוך הדרור, מגלה האדם דווקא את שייכותו לחבל ארץ מסוים, לחלקה הקטנה אותה עיבדו אבותיו ואבות אבותיו. מתוך הדרור הוא מגלה את הקשר לאחיו ולמשפחתו.

"אתה תומיך גורלי" – השמחה בגורל

בשפה המדוברת, הגורל נתפס כשיאו של המקרה העיור השולט במציאות. "גורל עיוור" דן את האדם לנסיבות חיין, ללא כל יכולת לבחור ולשנות כיוון ממה שנגזר עליו. על רקע זה, מפתיע המקום המרכזי שיש לגורל בחלוקת הארץ לנחלות:

אַךְ בְּגוֹרָל יֵחָלֵק אֶת הָאָרֶץ לִשְׁמוֹת מַטּוֹת אֲבֹתָם יִנְחָלוּ:עַל פִּי הַגּוֹרָל תֵּחָלֵק נַחֲלָתוֹ בֵּין רַב לִמְעָט.18במדבר כו, נו.

מדוע נדרש גורל על מנת לחלק את הארץ? מעבר לכך, מתיאורה של הגמרא עולה שהגורל אינו אלא "מאשר" את הידוע כבר:

על פי הגורל, הא כיצד? אלעזר מלובש אורים ותומים ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו,...והיה מכוין ברוח הקדש ואומר:זבולן עולה - תחום עכו עולה עמו, טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו זבולן, טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום עכו.וחוזר ומכוין ברוח הקדש ואומר: נפתלי עולה ותחום גינוסר עולה עמו, טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו נפתלי, טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום גינוסר.וכן כל שבט ושבט.19בבלי בבא בתרא קכב, א.

נראה שאכן הגורל אינו מקרה; הוא חושף התאמה עמוקה הקיימת במציאות בין האדם ובין חלקו המיועד לו. כפי שאמר החכם מכל אדם: "בַּחֵיק יוּטַל אֶת הַגּוֹרָל - וּמֵה' כָּל מִשְׁפָּטוֹ".20משלי טז, לג. את הגורל מטילים בחיק, כזריקת קוביות,21"בחיק - דרך מטילי הגורל להניח פתקין בחיק או לזולתו במקום נסתר ומשם יקחום להניחם על המנות לדעת מה למי" (מצודת דוד, משלי טז, לג). אך התוצאה בעומקה חושפת את ההשגחה הנסתרת המכוננת את המציאות. נחלות השבטים מתחלקות בגורל, אך מגלות בעומקן את ההתאמה וההרמוניה הקיימות בין כל שבט ובין נחלתו:

ד"א בחיק יוטל את הגורל - זה גורלן של שבטים,ומה' כל משפטו - שהסכים הקב"ה עמו ליתן לכל אחד ואחד לפי מה שהוא.22בראשית רבה , ויחי, פרשה צח.

לא תמיד שלם האדם עם גורלו. לפעמים הוא מרגיש שהיה יכול למצוא חלק טוב יותר במקום אחר, בגורלו של חברו. ואכן, אין ספק שבגורל יש צמצום מסוים – את כל אושרי אני קרוא למצוא בתוך נסיבות חיי אליהן "שלח" אותי בוראי. בהקשר של ארץ ישראל בו אנו עוסקים, אכן מסבירה הגמרא שיש בחלוקה גם "הפסד" מסוים לכל שבט:

ולא כחלוקה של עולם הזה חלוקה של עולם הבא;העולם הזה, אדם יש לו שדה לבן - אין לו שדה פרדס,שדה פרדס - אין לו שדה לבן.23בבלי בבא בתרא קכב, א.

בעולם הזה כל גורל שקיבלתי בחלוקה "סוגר" בפני אופציות אחרות. יש לי אמנם שדה לבן (תבואה), אך אין לי פרדס (עצי פרי) או להיפך. אכן, בעולם הבא יוכל האדם "לממש" את כל האופציות, וליהנות מכל גווני הארץ:

לעולם הבא, אין לך כל אחד ואחד שאין לו בהר ובשפלה ובעמק.24שם.

מזכיר הדבר את "בת הקול" היוצאת ארבעים יום קודם יצירת הולד, ומכריזה "בת פלוני לפלוני".25בבלי סוטה ב, א מובן הדבר שבברית בין איש אחד ואישה אחת "מוותרים" בני הזוג על כל שלל אפשרויות הזוגיות שעמדו בפניהם ברווקותם. אולי באפשרויות אלו ישנם גם יתרונות הנעדרים מהקשר אותו הם בונים כעת. אך הברית ביניהם, "ברית הגורל",26הרב סולובייצ'יק פיתח שני מושגים של ברית: ברית גורל, הנובעת מעצם ההיסטוריה המשותפת, קשר הדם והחיים, וברית ייעוד הקשורה בשאיפות ובעתיד הערכי והמוסרי המשותף. עיין דברי הגות והערכה, עמודים 33-32. קוראת להם למצוא את כל אושרם בחלק אותו הועיד להם הקב"ה מעת היווצרם – "ראה חיים עם אשה אשר אהבת".

נראה שלכך התכוון דוד המלך כאשר הודה לה':

ה' מְנָת חֶלְקִי וְכוֹסִי אַתָּה תּוֹמִיךְ גּוֹרָלִי.חֲבָלִים נָפְלוּ לִי בַּנְּעִמִים אַף נַחֲלָת שָׁפְרָה עָלָי.27תהילים טז, א.

הגורל "נופל בחלקי", מסמן את התחום בו יתרחשו חיי. ואכן, דברים מהותיים ביותר בחיינו – כמשפחה, מבנה גוף, וגם תכונות אופי יסודיות – אינם בבחירתנו. אך דוד המלך שמח בגורל, "חֲבָלִים נָפְלוּ לִי בַּנְּעִמִים אַף נַחֲלָת שָׁפְרָה עָלָי".28תהילים טז, ו. חז"ל דרשו פסוק זה על שמחת ישראל בנחלותיהם:

ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי יש לך אדם שניתן לו חלקו ואינו שמח בחלקו אבל ישראל מודים מפויסים שאין חלק יפה כחלקם ולא נחלה כנחלתם ולא גורל כגורלם והם מודים ומשבחים על כך וכן הוא אומר 'חבלים נפלו לי בנעימים'.29ספרי דברים, פרשת ראה, פיסקא נג.

השיבה אל האחוזות ביובל, מבטאת אם כן גם תהליך של "תיקון הגורל": היא מכריחה את האדם להגיע למדרגת "איזהו עשיר השמח בחלקו", למצוא את אושרו בקרקע, במשפחה ובתנאי החיים שקבע לו הקב"ה בגורל עוד לפני הכניסה לארץ ישראל.

לקחת ללב

למרות שאין היובל נוהג כיום, בקרב גדולי ישראל היו שראו בציווי "לקרוא דרור" ציווי אקטואלי:

...תעשו שלום ותמחלו איש את רעהו, בל תהיה ביניכם קנאה ושנאה ותחרות. וזהו וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, כי תמחלו כל איש אשר בשנה ההיא את כל יושבי הארץ בל יהיה לאיש שעבוד אשמת דבר על חבירו.30אלשיך ויקרא כה ,י.

הדרור, על פי האלשיך, הוא גם קריאה למחיקת השעבוד של האשמה והכעס בין אדם לחברו. זהו החופש מה"שיעבוד", שיוצרות תחושות הכעס והאשמה.

אך נראה שגם במשמעותו המקורית מזמין אותנו היובל לחשיבה ולשינוי: עד כמה אני מחובר לשורשיי? עד כמה בחירותיי החופשיות מרחיקות אולי לעיתים מה"מקום" שלי, הן זה הגיאוגרפי והן זה המשפחתי? עד כמה אני שמח בחלקי ובגורלי?

מחד, הבחירה החופשית היא יסוד חיינו, היא מבטאת יותר מכל את חירותנו. מאידך, ההליכה עם הבחירה עלולה להרחיק אותנו אט אט מדברים המתאימים לעומק חיינו, מה"גורל" שלנו. שנת היובל קוראת דרור, מעצימה את מקומו של החופש בחיינו, קוראת את כבלי השעבוד החיצוניים. דווקא מתוך כך, מתוך טיפוח הדרור, היא גם מעוררת אותנו לשאול: מהי האחוזה אליה אנו שבים ביובל? כיצד אנו שבים אל משפחתנו, שקיימת שם בלא שבחרנו בה באופן חופשי?

תשובה עמוקה לשאלות אלו עשויה ליצור איזון בין הבחירה ובין הבית, בין החופש ובין השורשים. מחד, ניתן להיות כמו ציפור דרור, הגרה בבית כבשדה, המנגנת את שירה מתוך חופש מוחלט. מאידך, ניתן להיות כעץ שתול על מים, שעל יובל ישלח שרשיו, עץ שאינו חופשי מאדמתו, כי אם צומח דווקא מתוך השורשים אותם הוא נועץ בה. איננו יודעים כיום מהי נחלתנו בארץ ישראל. נתבלבלו השבטים ונשכחו הנחלות. אך גם היום, את חיינו מנחה לעיתים כח הנראה כ"גורל", הקובע את נסיבות חיינו. אורו של היובל מגלה שגם בתוך גורל מקרי זה שרויה השגחה. היובל מזמין אותנו לבחור מחדש בגורל זה, על יתרונותיו וחסרונותיו, לשמוח בו כעשיר השמח בחלקו, ולגלות בו את ההשגחה האלוקית. וכבר דרשו דורשי רשומות: אני עשיר אם אני שמח ב'חלקי' – היינו מצליח לשמוח ולקבל את מציאותי למרות החלקיות שבה.